

Hytaýyň jümle-jahana diplomatiki güýjüni görkezjek bolýandygy görnüp dur

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Hytaýyň jümle-jahana diplomatiki güýjüni görkezjek bolýandygy görnüp dur HYTAÝYŇ JÜMLE-JAHANA DIPLOMATIKI GÜÝJÜNI GÖRKEZJEK BOLÝANDYGY GÖRNÜP DUR

Pekin Eýran bilen Saud Arabystanynyň arasyndaky gatnaşyklaryň ýumşamagy üçin arada durup we Ukraina üçin özünüň ýaraşyk meýilnamasyny hödürläp, bize özünüň nähili beýik maksadynyň bardygyny görkezdi.

Hytaýyň baş diplomaty Wang Yiniň nazary astynda Eýranyň Döwlet Howpsuzlyk Ýokary geňeşiniň baş sekretary Ali Şemhani (sagda) we Saud Arabystanynyň Döwlet Howpsuzlygy boýunça geňeşcisi Musaad bin Muhammet el-Aýban (çepde) el gysyşýar (Şinhua/AP)

Ukrainada parahatçylygyň gazanyl magy üçin 12 maddalyk meýilnama taýýarlan we döwlet ýolbaşçysy Si Szinpiniň hepdäniň dowamynda Moskwada resmi saparda bolmagynyň mümkünligi hakdaky habarlary ýaýran Hytaý soňky hepdelerde gornetin diplomatiki güýjüni güjeňlejek bolýandygy görnüp dur. Özünü global aracı hökmünde görkezmej üçin çytraşylan iň gowy tagalla regional basdaşlar Saud Arabystanynyň we Eýranyň arasyndaky ýumşama araçylyk etmek boldy.

Pekin gatnaşyklaryň kadalaşmagyna gönükdiren başlangyç

ylalaşygy baglaşmakda aýgytlaýy rol oýnap, Hytaýyň at-abraýynyň güýçlenmegine, Eýranyň we Saud Arabystanynyň bolsa iň uly bäsdeşi bilen bolup geçen dartgynlylygy gowşadyp, içerkى işlerine üns bermeklerine mümkünçilik döretdi. Saud Arabystanynyň mirasdüser şazadasy Muhammet bin Salman patyşalygy global ýa-da iň azyndan sebitleýin innowasion we medeni dinamizniň merkezine öwürmek üçin täzeden işläp başlamaga gönükdirilen giň möçberli meýilnamalara eýe. Saud Arabystany sport, dynç alyş, turizm we tehnologiáa pudaklaryna ummasyz uly maýa goýumlaryny goýýar. Tähranyň we Riýadyň Ýemendäki içerkى ursuň bir bölegi hökmünde ýöreden wekilçilik çaknyşygynyň we Eýran bulen gönüden-göni garşyma-garşy bolmak ähtimallygynyň suwtly peýda gazandyrjagyny görkezip biljek örän az alamat bar.

Eýran ABŞ we Ýewropa bilen baglaşan ýadro ylalaşygynyň güýjünü ýitirendigi sebäpli, başga bir basdaşy bolan Ysraýylyň ýany bilen şu güýcleriňem ýumruk çenemeleri bilen yüzbe-yüz ýagdaýda dur. Şeýle-de Ukraina garşy ulanylýan ýaraglary Orsyýete bermek baradaky jedelli Tähran karary-da bar. Muňa goşmaça köplenç ukuda hem bolsa, möhüm ähmiýeti bolan we sebitleýin hem-de jemgyýetçilik pozisiýalary aşan hereketde birleşen öz halkynyň köpçülükleyín protestleru bilen garşyma-garşy ýagdaýda dur.

Ylalaşyk Pars aýlagy ýurtlarynyň arasyndaky dartgynlylygy gowşadyp biler we iki ýurduň mediýasy arkaly hususanam Eýrandaky protestleriň üstünden biri-birlerine hüjüm etmekleriniň öñüni alyp biler. Bulam Tähranyň bir ýandan Ysraýyla we ABŞ-na garşy göreş alyp barýarka, beýleki bir tarapdan harap bolan ykdysadyýetini dikeltmäge üns bermegini üpjün eder.

Waşingtondaky «Gulf State Analytics» barlaglar we maslahatçylyk şereketiniň düýbuni tutujy direktory Giorgio Kafiero «Patyşalygyň ykdysadyýetiniň üstünlikli formada diwersifikasiýalaşdyrylmagy üçin uly möçberlerde daşary ýurt kapitaly çekilmeli. Bulam diňe Saud Arabystanynyň öz içinde we goňşy ýurtlar bilen gatnaşyklarynda parahatçylyga hem-de durnuklylyga eýe bolan ýagdaýında hakykatçyl bolar» diýyär:

– Riýad bilen dartgynlylygy azaltmak we ylalaşyk baglaşmak bilen... Riýadyň Eýrandaky gapma-garşylyklar boýunça çap edýän maglumatlarynyň dozasyny azaltmak, režimiň içinde uly monarhiýa krizisie bilen gidişmäge dowam edýärkä-de Yslam Respublikasynyň bähbitlerine hyzmat edýär.

Sebitiň we Hytaýyň üstündäki has giň täsirleri göz öňüne getirilende, ylalaşygyň aslynda neneňsi rutin bolandygyny ýatdan çykatmak aňsat. Eýran we Saud Arabystany radikal yslamçı din adamlarynyň Tähranda yslamy ele geçirip, beýleki musulman ýurtlara rewolýusiýany aralaşdymak tagallalaryna başlanyndan bări geçen 44 ýylyň dowamynda öň ýetilmédik sepgitde ykjäm we doly diplomatik gatnaşygy ýola goýdy. İlçihanalaryň işlemegi iki ýurduň biri-birine gep süýkemegini ýa-da wekilçilik uruşlaryna girmeginiň belli bir derejede öňüni aldy. ABŞ we SSSR «Sowuk uruş» ýyllarynda-da biri-birleriniň paýtagtynda ilçihanalaryny ýapman işledipdirler. Sünni Saud Arabystany we Shaýy Eýranyň arasyndaky oňsuksyzlykda mezhep tapawudyna köp üns berilýänem bolsa, din yüzlerce ýyllap Arap ýarymadasy bilen Pers platosyny bölși ýaly, biri-birine-de baglap geldi. Saud Arabystanynyň shaýy azlygy höwesjeňlik bilen Eýrandaky zyýarat edilýän ýerleriň ugrunda. Eýranyň dindar shaýy we sünni musulmanlary bolsa ölmäňkä bir gezegem bolsa Mekgä haja gidip gelmegi parz hasaplaýar. Haj zyýaraty häzir Ýakyn Gündogarda iň uly iş.

Diplomatiki torlar 2016-nyjy ýylда Riýadyň shaýy dini adamlarynyň birini ölüm jezasyna höküm etmeginden soň eýranly ekstremistik hulgentleriniň saud diplomatiki wekilhanalaryna çozmagy bilen üzülipdi. Bu hemle gyýtaklaýyn ýagdaýda şol wagtyň prezidenti Hasan Ruhanynyň saýlanan we pragmatist hökümetini utandyryp, ökjesini paltalamagy maksat edinýärdi. Gatnaşyklary düzetmek üçin Bagdatda geçirilen duşuşyklar 2021-nji ýylda başlapdy, yzyndan Oman muny öz boýnuna alypdy. Hytaýyň araçylyk etmek baradaky kararynyň aňyrsynda doly diýen ýaly haýsy gepleşikleriň ýatandygy häzirem belli däl. Emma Pekin Eýran bilen bir hatarda Saud Arabystanynyň nebitdäki birinji belgili müşderisi bolandygy üçin köstsüz ykdysady täsire eýe. Haýsydyr bir ýumşamanyň garnty bolmak üçin dünýä

güýçleriniň arasynda онçakly kän çykalga-da ýokdy. Eýran, ABŞ, hatda Ýewropa bileleşigi (ÝB) munuň ähtimallyklaryny weto ederdiler. Saud Arabystany Ukraina garşy uruş alyp barýan Orsyýete şu döwürde beýle ýeňiş gazandyrmagyň ABŞ-nyň, Birleşen Korollygyň, ÝB-niň gaharyny getirjeginden gorkýandygy üçin Orsyýeti ähtimallygyň daşyna çykarardy.

Şübhесiz, Eýranam, Saud Arabystany-da Hytaýdan ýarag ýa-da başga kömek soramasalar, Pekine beýle simwoliki diplomatik ýeňiş gazandyrmahuň Waſingtony-da, Ysraýyly-da ürküzjeginu bilyärdi. Günbatar bilen Pekiniň arasyndaky diplomatik gatnaşyklaryň gülala-güllük däldigi-de gözden sypanok.

Tähranyň sebäplerini düşündirmegiň geregi-de ýok. Munuň özi Ysraýylyň gaharyny getirmek üçin amatly pursatka, prezident Ibrahim Reisi-de ýurduň daşyndan görnüşi ýaly izolirlenmändigini aýdyp biler.

Saud Arabystanyň sebäpleri bolsa hasam çylşyrymly. Analitikler sandlaryň «Aramco» şereketiniň Abkaýkdaky möhüm nebit desgasyna gönükdirip Eýranyň edendigine şübhelenilen dron hüjümine Donald Tramp hökümətiniň johap bermedik 2019-njy ýylyndan bәri Riýadda üýtgeşme bolup geçendigini öñe sürüär. Saudly kommentator Ali Şihabi «Saud Arabystany ABŞ bilen bir taraply gatnaşygyny has diwersifikasilaşdyrylan strategik hyzmatdaşlyk portfeýasyny üýtgetmegiň hökmanydgyny duýdy. Hytaýyň, Birleşen Korollygyň, Fransiýanyň, Russiýanyň her bir aýry-aýrylykda tegelek stolda bir zatlar goýýar» diýdi.

Saud Arabystany Tähran bilen gatnaşyklaryny kadalaşdyryp we hatda geljekde bilelikde işleşme şertnamalaryny baglaşma ähtimallyklaryny taýýarlap, ýurduň iň uly maksadyna gönükdirgen iň uly howpsuzlyk howpuny güýcsüzleşdirýär. Eýranyň haýsydyr bir ylalaşyga ygrarly bolup galmagyny üpjün edip biljek ykdysady we diplomatiki täsire eýe ýeke-täk ýurt Hytaý bolubiler.

Saud Arabystanyň Kontrrazwedka gullugynyň öñki şefi şazada Turki el-Faýsal çarşenbe günü «Agence France Presse»habarlar gullugyna beren beýanatynda «ABŞ hem, Ýewropa hem iki tarapyň arasynda dogry-dürs araçylyk edip bilmezdi» diýdi.

Şihabi «Hytaýyň Eýranyň nezdinde agramy bar we şonuň üçinem üç

taraplaýyn ylalaşyga çekilen gol şertnamany anyklaşdyrdы» diýýär:

Bulam öz gezeginde Saud Arabystanynyň öñki ähli ikitaraplaýyn şertnamalary bozup gelen Eýran bilen baglaşylan ylalaşyga çynlakaý üns bermegini gazandy. Eýran gönüden-göni ýa-da wekilleriniň üsti bilen haýsydyr bir duşmançykly hereket etse, Hytaýyň abraýynyň gaçmagyna sebäp bolar.

Yzygiderli ýagdaýda Eýrany izolirlemäge synanyşýan we ony özüne abanýan iň uly howp hasaplaýan Ysraýyl üçin bolsa ylalaşyk Tährana garşı durma tagallalaryna Saud Arabystanynyň goşulmagy gazarmak maksadyny kynlaşdyrýar.

Emma käbir analistikler Saud Arabystanynyň, Birleşen Arap Emirlikleriniň (BAE), Pars aýlagy ýurtlarynyň Hyzmatdaşlyk geňeşiniň (PAÝHG) beýleki ýurtlarynyň Ysraýylyň Eýrana garşı bolup biläýjek islendik hüjüminiň ykdysady we howpsuzlyk taýdan ýetirjek zyýanlarynyň astynda galmakdan beter gorkýandyklaryny we Tähran bilen gatnaşyklary düzeltmek üçij gyssanýan bolmaklarynyň mümkünligini aýdýar. Bahreýniň Eýran bilen 2016-nyjy ýylda arasy kesilen gatnaşyklary dikeltmäge synanyşan iň soňky Pars aýlagy ýurdudygy aýdylýar.

Kafiero «BAE-niňem arasynda bolan PAÝHG ýurtlarynyň ysraýyl hökümeti we Eýran babatdaky tutumy boýunça örän ünjülidigini aýdyp bilerin» diýýär:

– *Ysraýylyň ädýän ädimleri sebäpli howpsuzlyklarynyň howp astyna düşmeginden howatyrlanýarlar.*

Borzu DARAGAHI,
halkara korrespondent / @borzou

Duşenbe, 20.03.2023 ý.

<https://www.independent.co.uk/news> Publisistika